

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЯК УЧАСНИКІВ ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН

**ПАВЛОВСЬКИЙ О. С. - аспірант кафедри цивільного права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого**

УДК 347

DOI 10.32782/LAW.UA.2021.2.31

У процесі реалізації покладених законодавством на державу функцій, остання створює у відповідних сферах суспільного життя окремих суб'єктів публічного права. Зокрема, з метою забезпечення власної воєнної безпеки та оборони державою було створено Збройні Сили України, основною організаційною ланкою яких є військові частини [1]. Останні, у процесі виконання поставлених у законодавстві завдань, реалізують комплекс політичних, економічних, екологічних, воєнних, соціальних та правових заходів [2]. Цим самим, під час забезпечення стану обороноздатності України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості передбачається залучення механізмів регулювання правовідносин не тільки у галузі конституційного та адміністративного права, а й трудового (стосовно організації процесу працівників Збройних Сил України), фінансового (під час одержання бюджетних асигнувань та в процесі розпорядження ними), а також цивільного права.

В останньому випадку, поширеною є практика участі військових частин у речових правовідносинах (щодо управління закріпленням державою майном відповідно до положень Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [3]), у договірних відносинах (з приводу ресурсного забезпечення військових частин продовольством, паливно-мастильними матеріалами, військовою зброєю, боеприпасами тощо відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» [4]), у недогвірних правовідносинах (у зобов'язаннях з

односторонніх правочинів, публічної обіцянки винагороди, деліктних зобов'язань відповідно до норм ЦК України) тощо. Також, в нинішніх умовах із-за недостатнього фінансування потреб Збройних Сил України, військові частини все частіше вимушені залучатися до участі в майновому обороті з метою отримання прибутку (відповідно до положень Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [5]).

Таким чином, потребує розв'язання проблема визначення правового статусу військових частин, для того щоб можна було з'ясувати їх роль у приватно-правових відносинах.

Ключові слова: правовий статус, правосуб'єктність, військові частини, держава, Збройні Сили України, Міністерство Оборони, договір, державні інтереси, цивільні правовідносини, юридичні особи публічного права, приватне право.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Визначеній проблематиці було приділено увагу В. І. Борисовою, Л. В. Виннар, О. К. Вишняковим, М. В. Домашенко, В. Й. Кісель, А. В. Кострубою, О. О. Котом, В. В. Кочиним, В. М. Кравчуком, Н. С. Кузнєцовою, В. В. Надьон, В. Ф. Піддубною, О. І. Шкуропацьким тощо. Однак, незважаючи на це, окреслене питання по-сьогодні залишається не вирішеним як з теоретичної, так і з практичної сторони. Тому окреслена проблема є актуальною та потребує її вирішення в сьогоденних реаліях.

Отже, метою статті є визначення правового статусу військових частин як учасників цивільних відносин.

Виклад основного матеріалу

Реалії сьогодення вимагають перегляду багатьох, здавалося б неперушних понять та інститутів вітчизняного права. Істотні зміни, що відбулися в системі юридичних осіб України, поява нових організаційно-правових форм зумовлюють необхідність переосмислення сутності цього поняття.

Військові частини – це частини, які входять до складу з'єднань, окремі частини, кораблі, установи, військово-навчальні заклади, об'єкти та організації Збройних Сил України, які ведуть своє господарство, а також адміністративно-господарські частини, відділення, відділи, управління та інші господарські підрозділи, органи військового управління відповідних рівнів, на які покладені завдання щодо матеріального та технічного забезпечення діяльності цих органів та їх особового складу [6]. Військові частини Збройних Сил України, які вступають у цивільні правовідносини, є юридичними особами публічного права, право яких на вступ у цивільні правовідносини встановлено статтями 81-82 ЦК України. Однак, слід зазначити, що на даний час жодним законом це не передбачено. Підтвердженням є той факт, що військові частини не внесені до Єдиного реєстру юридичних осіб.

У той же час, військові частини приймають участь у цивільних відносинах, а отже, держава для виконання своїх завдань у вигляді централізованого забезпечення Збройних Сил України матеріальними та іншими ресурсами, необхідних їм для виконання поставлених завдань застосовує положення приватного права.

Військові частини, як суб'єкти права, мають власні права та інтереси. Щодо цього питання, слід акцентувати увагу на змісті рішення Конституційного Суду України [7], в якому зазначено про наявність у створених державою суб'єктів права (наприклад, органів державної влади) власних інтересів, які можуть збігатися повністю, частково, або не збігатися з інтересами держави.

Військові частини, відповідно до положень чинного законодавства, мають всі

окреслені у ЦК України ознаки юридичних осіб, з деякою специфікою їх прояву. Зокрема, ці особи мають *організаційну єдність* (у вигляді поставленої мети їх створення, а також штату структурних підрозділів і посад щодо її виконання), *майнову відокремленість* (у вигляді закріплення державою свого майна на відповідному титулі відповідно до положень Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [3]), *несуть самостійну майнову відповідальність* (в межах коштів, що надходять на їх рахунки по відповідних статтях кошторису відповідно до ст. 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [5]).

Вияв специфіки деяких ознак військових частин як учасників цивільних відносин (зокрема, щодо порядку їх створення, майнової відокремленості, порядку цивільно-правової відповідальності) можна пояснити встановленням за цими, створеними у розпорядчому порядку державою особами, правового статусу юридичної особи публічного права. Однак, ця специфіка цивільно-правового статусу військових частин не призводить до заміни поширених у цивільних відносинах засад рівності та диспозитивності.

Таким чином, слід констатувати про закріплення у цивільному законодавстві дуалізму правового статусу військових частин у цивільних відносинах. У цих особах зосереджені дві іпостасі. По-перше, за своєю сутністю (публічно-правовою характеристикою) військові частини реалізують інтереси держави у оборонній сфері (в цих випадках зазначені суб'єкти публічного права діють у цивільних відносинах від імені та в інтересах держави, як її представники відповідно до ст. 173 ЦК України). По-друге, правове становище військових частин у цивільних відносинах пов'язується і з потребою цих організаційних утворень у децентралізованому ресурсному забезпеченні своєї діяльності та у створенні передумов для участі у зобов'язальних відносинах з метою отримання позабюджетних джерел фінансування (їх правовий статус у цих правовідносинах регулюється відповідно главою 7 ЦК України [8] та положеннями Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [5]).

Продовженням наведеного дуалізму правового статусу військових частин, як учасників цивільних відносин є поширені у правозастосовній практиці випадки, коли органи військової прокуратури у спірних правовідносинах здійснюють представництво інтересів держави в особі конкретної військової частини (напр., постанова Вищого господарського суду України від 21 червня 2006 року № 24/382 [9]) та випадки, коли суди з'ясовують, що прокурором пред'явлено позов не в інтересах держави, а в інтересах певної військової частини, яка у спірних правовідносинах виступала як окремий суб'єкт правовідносин і повинна самостійно здійснювати захист своїх прав. В останньому випадку суди повертають заяву без розгляду (напр., постанова Вищого господарського суду України від 14 червня 2006 р., № 05-6-26/784 [10]).

Поширенням є випадки, коли суди висловили заперечення щодо наявності факту порушення інтересів держави в момент участі певного суб'єкта публічного права у цивільних відносинах. Це можна пояснити тим, що на законодавчому рівні чітко не визначено правовий статус таких осіб та зміст поняття «державні інтереси», які реалізують створені державою суб'єкти права.

Так, відповідно до п. 1 рішення Конституційного Суду України за конституційними поданнями Вищого господарського суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Господарського процесуального кодексу України (нині втратив чинність) раніше зазначалося, що «інтереси держави» є оціночними поняттями, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних чи інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах. Визначення публічних інтересів універсальною формулою пов'язане з певним ризиком необґрунтованого обмеження кола публічних правовідносин або, навпаки, їх розширенням.

Державні інтереси у цивільних відносинах безпосередньо реалізуються військовими частинами, у випадках передбачених законом. Наприклад, відповідно до ст. 173 ЦК України, від імені держави за спеціальним дорученням окрім фізичних та юридичних осіб, можуть виступати й суб'єкти публічного права. У цих цивільних відносинах процес волеутворення держава реалізує в особі відповідних органів державної влади (наприклад, Міністерства оборони України), а процес волевиявлення – створені нею суб'єкти публічного права (наприклад, військові частини). Стороною цих відносин виступає держава.

Цей механізм, зокрема, спостерігається під час розміщення та виконання оборонних закупівель як своєчасність та відповідність прийнятим рішенням щодо захисту національних інтересів України, забезпечення потреб безпеки і оборони [4]). Крім цього, у випадках, передбачених законом інтереси держави здійснюються військовими частинами у речових правовідносинах (наприклад, під час виконання делегованого повноваження щодо відчуження через механізм комісії військового майна, що є придатним для подальшого використання, але не знаходить застосування у повсякденній діяльності військ, надлишкового майна, а також цілісних майнових комплексів та іншого нерухомого майна, рішення про що, згідно із ч. 2 ст. 6 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [4] попередньо приймає Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства оборони України).

У недоговірних зобов'язаннях порушення державних інтересів спостерігається під час незаконних рішень, дій чи бездіяльності посадової чи службової особи військової частини при здійсненні нею своїх повноважень (ст. 1174 ЦК України); виконання рішень суду щодо відшкодування шкоди, завданої фізичній особі незаконними діями органів дізнання (відповідно до Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину не законними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду» [11]), а також під час розслідування нещасних випадків, професійних

захворювань і аварій (відповідно до Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України [12]).

Неоднозначним є той факт щодо розповсюдження практики організації договірної діяльності військових частин на основі загальних (типових) положень про ці організації (йдеться про Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України, яке зазначається в преамбулі укладеного військовою частиною договору в умовах відсутності прийнятого індивідуального установчого документа).

Слід констатувати про дискусійність на науковому рівні питання сутності військових частин, як учасників цивільних відносин. Зокрема, висловлені думки вчених, що військові частини не є юридичними особами, оскільки не мають майна на праві власності, а відтак у них відсутня одна з основоположних ознак юридичної особи — майнова відокремленість [13]. Інші вчені наводять аргументи на користь протилежного висновку, що військові частини де-факто є юридичними особами, однак де-юре цей статус за ними не закріплений, тобто вони є квазі-юридичними особами [2].

Звідси актуальним постає питання цивільно-правового статусу військових частин: чи є військові частини окремими учасниками цивільних відносин із відповідним статусом юридичної особи чи в їх діяльності постійно здійснюється реалізація інтересів їх засновника – держави?

Участь військових частин у цивільних відносинах щодо реалізації власних засновницьких інтересів як організаційних утворень наявна, зокрема, під час створення на базі переданого державою майна та наперед визначеної свободи дій у межах цивільної правосуб'єктності належних умов своєї діяльності на постійній основі як окремого суб'єкта права (забезпечення свого функціонування як організації) необхідними матеріальними ресурсами (водо-, тепло-, енергоресурсами та іншими об'єктами). Для забезпечення реалізації зазначених засновницьких інтересів військових частин, при придбанні останніми необхідних для своєї діяльності матеріальних об'єктів, держава як їх засно-

вник у централізованому порядку виділяє бюджетні кошти — затверджує їхні кошториси.

Отже, у цивільних відносинах при перетворенні виділених бюджетних засобів у матеріальні засоби свого функціонування військові частини здійснюють задоволення своїх інтересів і виступають окремими учасниками цих відносин. Повністю погоджуємося з думкою М. В. Домашенка, що військові частини є юридичними особами суб'єктів публічного права [14].

Реалізація власних інтересів військових частин відбувається в момент їх участі у речових правовідносинах, що виникають під час управління закріпленим державою майном (щодо обліку та збереження закріпленого за організаціями Збройних Сил України майна у належному стані, дій щодо його утримання, користування та списання у передбачених законодавством випадках, тощо). Внаслідок цього, військові частини як організації здійснюють управління об'єктами господарського, технічного і медичного призначення, спеціальними спорудами, об'єктами навчально-матеріальної бази, культурно-освітнім майном (п. 2.3 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України) [6]. Інтерес власника – держави в цьому випадку реалізується опосередковано.

Досягнення реалізації засновницьких інтересів військових частин також відбувається в момент їх участі у зобов'язальних відносинах. Мова йде про укладення договорів закупівлі із комерційними структурами відповідно до п. 5.2.1 Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України [6].

Реалізація інтересів військових частин як юридичних осіб відбувається під час участі цих невідприємницьких організацій у цивільних відносинах з метою отримання прибутку, якщо ця діяльність відповідає меті, для якої їх було створено, та сприяє її досягненню (ст. 86 ЦК України). Йдеться про надану Збройних Сил України у нормативному порядку (згідно положень Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»[5]) можливість здійснювати господарську діяльність, спря-

мованої на одержання додаткових джерел фінансування своєї діяльності.

Висновки

Підсумовуючи вище викладене щодо правового статусу військових частин слід зазначити наступне. По-перше, у випадках участі військових частин у цивільних відносинах з метою реалізації своїх власних (необхідних) інтересів як організаційних утворень (у вигляді створення належних матеріальних умов здійснення своєї діяльності) правовий статус цих осіб визначається загальними положеннями про юридичну особу (глава 7 ЦК України). По-друге, у випадках реалізації військовими частинами інтересів держави у цивільних відносинах, їх правовий статус, як представників держави окреслено положеннями ЦК України щодо представництва (глава 17 ЦК України).

Відповідно до зазначеного пропонується внести зміни та доповнення до ЦК України щодо створення легальних передумов участі у цивільних відносинах таких учасників як юридичних осіб суб'єктів публічного права – військових частин. Йдеться, зокрема, про загальні засади участі цих осіб у цивільних відносинах в якості окремих учасників, з визначенням їх ознак організаційно-правової форми, особливостей застосування цивільно-правової відповідальності за невиконання/неналежне виконання покладених обов'язків.

Література

1. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
2. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
3. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14>
4. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n507> (дата звернення: 12.12.2023).
5. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон Украї-

ни від 21.09.1999 № 1076-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-14>

6. Положення про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України: Положення від 16.07.1997 № 300. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97> (дата звернення 24.03.2020)

7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99>

8. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

9. Постанова Вищого господарського суду України від 21.06.2006 р. у справі № 24/382 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24550>

10. Постанова Вищого господарського суду України від 14.06.2006 р. у справі № 05-6-26/784 // Судова влада України. URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1274858.html

11. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду: Закон України від 01.12.1994 № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-вр>

12. Про затвердження Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків з військовослужбовцями, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України: Інструкція від 27.10.2021 № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1667-21>

13. Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу: дис. ...д-ра юрид. наук / О. К. Вишняков. Одеса, 2008. С. 4.

14. Домашенко М. В. Роздуми з окремих питань цивілістики. *Збірник наукових праць, присвяч. 2—річному ювілею кафедри цивільного права № 2*. Харків: Право, 2019. С. 57.

SUMMARY

In the process of implementing the functions assigned to the state by legislation, the latter creates individual subjects of public law in the relevant spheres of public life. In particular, in order to ensure its own military security and defense, the state created the Armed Forces of Ukraine, the main organizational link of which is military units [1]. The latter, in the process of fulfilling the tasks set in the legislation, implement a complex of political, economic, environmental, military, social and legal measures [2]. Thus, while ensuring the state of Ukraine's defense capability, protecting its sovereignty, territorial integrity and inviolability, it is envisaged to involve mechanisms for regulating legal relations not only in the field of constitutional and administrative law, but also labor (regarding the organization of the process of employees of the Armed Forces of Ukraine), financial (during the receipt of budget allocations and in the process of disposing of them), as well as civil law.

In the latter case, it is common practice for military units to participate in property legal relations (regarding the management of property secured by the state in accordance with the provisions of the Law of Ukraine «On the

Legal Regime of Property in the Armed Forces of Ukraine» [3]), in contractual relations (regarding the resource provision of military units with food, fuel and lubricant materials, military weapons, ammunition, etc. in accordance with the Law of Ukraine «On Defense Procurement» [4]), in non-contractual legal relations (in obligations from unilateral transactions, public promise of remuneration, tort obligations in accordance with the norms of the Central Committee of Ukraine) etc. Also, in the current conditions, due to insufficient financing of the needs of the Armed Forces of Ukraine, military units are increasingly forced to participate in property turnover for the purpose of obtaining profit (in accordance with the provisions of the Law of Ukraine «On Economic Activities in the Armed Forces of Ukraine» [5]).

Thus, the problem of determining the legal status of military units needs to be resolved in order to clarify their role in private legal relations.

Keywords: legal status, legal personality, military units, state, Armed Forces of Ukraine, Ministry of Defense, contract, state interests, civil legal relations, legal entities under public law, private law.